

UDC 94(438)(092)"1771/1776:070

REALIZACJA WZORCA GATUNKOWEGO WIADOMOŚCI PRASOWEJ W GAZETACH RĘKOPIŚMIENNYCH JĘDRZEJA KITOWICZA Z LAT 1771–1776

Dorota Suska

dr hab. nauk humanistycznych, prof. nadzwyczajny
Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie
(Częstochowa, Polska)
e-mail: d.suska@ujd.edu.pl
ORCID: 0000-0001-9978-5116

Osiemnastowieczne gazety rękopiśmienne stanowią ważny, obok prasy drukowanej, element ówczesnego obiegu informacji. Gazetki autorstwa Jędrzeja Kitowicza utrwalają pewien etap rozwoju prasowych form komunikacyjnych oraz gatunków prasowych. W artykule omawiane są sposoby aktualizacji wzorca gatunkowego wiadomości prasowej.

Słowa kluczowe: osiemnasty wiek; gazety rękopiśmienne; polska prasa; gatunki prasowe; wiadomość prasowa.

Suska Dorota. Realizations of the standard pattern of a press release in Jędrzej Kitowicz's hand-written newspapers from 1771–1776.

Eighteenth-century hand-written newspapers are an important element of the information circulation at the time of the press. Newspapers by Jędrzej Kitowicz strengthen a certain stage of the development of press communication forms and press genres. This article discusses ways to update the genre pattern of a press release.

Epistolographic texts (disseminated by correspondence) referred to as written newspapers, newsletter letters, manuscripts, letters with novelties in Poland have been a very important part of social communication since the 16th century. Their bloom in Polish conditions occurred in the eighteenth century. Then they supplemented the messages provided by the printed press (which was subject to censorship), and delivered confidential messages from various sources. The communication and cultural phenomenon of manuscript newspapers has not been the subject of linguistic research so far. Linguists focused mainly on the printed press.

The research goal in the article is a description of the implementation in the hand-written newspaper of Kitowicz of the genre of a press release. In the eighteenth century, a pattern of a press release was shaped in printed magazines, which replicated a model developed in the newspapers of the European cultural circle. The author presents the genre model of the news in Jędrzej Kitowicz's newsheets: text frame, structure, pragmatic and stylistic aspect.

Keywords: eighteenth century; hand-written newspapers; Polish press; press genres; press release.

Wstęp

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule jest zbiór gazetek rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza z II połowy XVIII wieku. Teksty epistolograficzne określane jako gazety pisane, listy-gazetki, gazetki rękopiśmienne, listy z nowinami tworzyły w Polsce od wieku XVI bardzo istotną część komunikacji społecznej. Co znamienne, istnienie prasy drukowanej nie tylko nie zmniejszyło popularności gazet rękopiśmiennych, ale wręcz przyczyniło się do ich rozkwitu [Zawilska 2007, s. 12].

Korespondencyjny transfer informacji w postaci gazetek pisanych postrzegać można w kategoriach swoistego fenomenu

komunikacyjno-kulturowego, który w warunkach polskich najsilniej zaznaczył się w osiemnastowiecznej przestrzeni społecznej i politycznej [Maliszewski 2010, s. 110]. W tym okresie prasa w Polsce funkcjonowała w stopniu dość ograniczonym*. Ponadto badacze komunikacji społecznej podkreślają szablonowość gazet drukowanych (ich zależność od tłumaczeń gazet europejskich), a przede wszystkim fakt, iż były one poddawane surowej cenzurze. Gazety rękopiśmienne w istotny sposób uzupełniały informacje publikowane w prasie drukowanej, dostarczały wiadomości poufne z różnych źródeł, które umożliwiały lepszą orientację w życiu politycznym, włączenie się w walkę o władzę, uczestnictwo w ważnych wydarzeniach [Maliszewski 1990, s. 49; Zawilska 2007, s. 12]. Do rozpowszechnienia gazet pisanych w Polsce przyczyniła się też ogólna kultura literacka oraz charakter piśmiennictwa od II połowy XVII w do połowy XVIII wieku – to «wiek rękopisów», w którym nastąpił rozkwit pamiętnikarstwa, epistolografii oraz listów-gazetek o funkcji informacyjnej. Gazety rękopiśmienne docierały w postaci kopii z dworów magnackich (tzw. «wielkich sąsiedztw») do dworów szlacheckich na prowincji (tzw. «sąsiedztw małych») i tworzyły istotne w rozwoju komunikacji społecznej kręgi korespondencyjne [Maliszewski 2001, s. 35–36]. Autorami listów-gazetek byli wynajęci przez magnaterię mieszkająca na prowincji oraz przez wyższe duchowieństwo zaufani korespondenci – dobrze opłacani, biegli w słowie, którzy potrafili zdobyć wiadomości nieoficjalne, spoza głównego nurtu informacyjnego, nowiny gabinetowe, a nierzadko też plotki polityczne i towarzyskie [Kaleta 1972, s. 7].

Rękopiśmienne «nowiny» genetycznie powiązane były z listem, tyle że z czasem autonomizowały się do formy prasowej, a list pozostał jedynie środkiem przekazu i nadawał listom-gazetkom cechę względnej periodyczności (ich kolportaż odbywał się regularnie, drogą pocztową). W XVIII wieku istniała społeczna świadomość związku gazetki pisanej z listem, ale też świadomość coraz wyraźniejszych różnic między listem prywatnym i list-gazetką, w rozmaitym stopniu ujawniających się w przekazach poszczególnych nowiniarzy [Kaleta 1972, s. 8–9]. Listy-gazetki odznaczały się m. in. brakiem indywidualnej więzi treściowej między nadawcą a odbiorcą, w związku z czym nie posiadały spersonalizowanych formuł grzecznościowych, które typowe były dla listów prywatnych. Generalnie w wieku XVIII gazetki rękopiśmienne osiągały już taki stopień prasowości, który pozwala je uznać za rodzaj gazety i w związku z tym za istotną część obiegu informacyjnego.

Warto zaznaczyć, że komunikacyjno-kulturowy fenomen gazet rękopiśmiennych (dostępnych w znacznej liczbie w polskich zbiorach bibliotecznych: Ossolineum, Biblioteka Czartoryskich, Archiwum Radziwiłłów, Biblioteka w Kórniku i in.) nie był dotąd przedmiotem badań lingwistycznych. Językoznawcy skupiali uwagę głównie na prasie drukowanej [Dawidziak-Kładcza 2011; Gorzelana 2015; Wolińska 1987]. W kontekście nowszych ujęć metodologicznych warto wymienić zwłaszcza prace Mirosławy Siuciak

* Etap polskiej prasy drukowanej rozpoczął «Merkuriusz Polski» (pełny tytuł to «Merkuriusz Polski Ordynaryjny, Dzieje Wszystkiego Świata w Sobie Zamykający dla Informacji Pospolitej»), który jednak wychodził tylko od stycznia do lipca 1661 [Giełżyński 1962, s. 10–15]. Na przełomie XVII i XVIII w. ukazywały się «Wiadomości Różne Cudzoziemskie», w 1729 r. (od stycznia do grudnia) «Nowiny Polskie», następnie wychodzące jako «Kurier Polski» (w latach 50. razem z gazetą «Uprzywilejowane Wiadomości z Cudzoziemskich Krajów»); od 1773 wydawano «Gazetę Warszawską», a w 1791 pojawiła się na rynku prasy polskiej «Gazeta Narodowa i Obca», zamknięta po półtorarocznym istnieniu [Lewandowski 2015; Zawadzki 2002].

[Siuciak 2013; Siuciak 2015], poświęcone kształtowaniu się gatunku wiadomości w XVIII wieku, w których jednak materiał z gazetek pisanych uwzględnia się w bardzo niewielkim zakresie. Tymczasem dla pełnego opisu lingwistycznego (mediolingwistycznego [Skowronek 2013]) ówczesnej przestrzeni komunikacji społecznej i jej gatunkowych reprezentacji wydaje się konieczne wykorzystanie w badaniach również korpusów prasowych tekstów rękopiśmiennych.

1. Cel i zakres badań

Zbiór listów-gazetek Jędrzeja Kitowicza – nazywany przez badaczy dorobku pisarza jego «trzecim dziełem» [Matuszewska1999] – jest dla osiemnastowiecznego gazeciarsstwa rękopiśmiennego reprezentatywny. nie tylko ze względu na obszerność tego zbioru. Pisarz doskonale odpowiadał sylwetce korespondenta, a jego zmysł obserwacji świata, umiejętność opisywania specyfiki społeczeństwa, kreatywność językową potwierdza najbardziej znane dzieło: *Opis obyczajów za panowania Augusta III* [Bizior 2012]. Duże znaczenie miała też niezwykła mobilność Kitowicza, wchodzenie w różne środowiska (był czynnym wojskowym, przemieszczającym się po kraju wraz z konfederacją barską, sekretarzem, duchownym), co umożliwiało mu i ułatwiało dostęp do różnych źródeł informacji. Wszystkie te cechy Kitowicza znalazły odbicie w listach-gazetkach adresowanych do sekretarza wielkiego koronnego (podniesionego następnie do godności referendarza koronnego) Michała Lipskiego, które powstawały w okresie od października 1771 roku do października 1776 roku. Zbiór opublikowany został w roku 2018 z przechowywanych w Bibliotece Polskiej w Paryżu autografów pisarza i obejmuje 99 listów-gazetek [Ciesielski, Górzyński, Wolański 2017]. Jest to materiał, który nie był dotąd poddawany oglądowi lingwistycznemu. W liście prywatnym do Michała Lipskiego z 28 października 1771 Jędrzej Kitowicz zapowiada dalszą korespondencję, która dotyczyć będzie «publicznych wiadomości», «nowin» (nazwy te występują też w treści listów-gazetek). Użyte nazwy wskazywały na świadomość komunikacyjną i gatunkową Kitowicza, gdyż w XVIII wieku były określeniami gatunkowymi wyraźnie już kojarzonymi z prasowym przekazem informacyjnym [Siuciak 2013, s. 357–358].

W niniejszym artykule przedstawiono wstępny opis realizacji w gazetkach pisanych Jędrzeja Kitowicza wzorca gatunkowego wiadomości prasowej, z odwołaniem do metod genologii lingwistycznej. Przyjęto szerokie i dynamiczne rozumienie kategorii gatunku jako względnie ustabilizowanego modelu organizacji określonych zachowań komunikacyjnych, wytworu procesów komunikacyjnych powiązanego wzajemnie z kontekstem w określonym momencie czasowym, z właściwą mu kulturą, uwarunkowaniami komunikacyjnymi^{**}. Takie ujęcie gatunku zakłada pewną elastyczność utrwalonych w danym okresie form gatunkowych, aktualizacje wzorca zależne nie tylko od czynników dyskursywnych, ale też podmiotowych: są bowiem często świadectwem sprawności komunikacyjnej ich twórców. Niekiedy te autorskie odstępstwa od reguł mogą się utrwaląć, stając się

^{**} W opisie wzorca gatunkowego, zgodnie z założeniami genologii lingwistycznej, uwzględniamy cztery aspekty: strukturalny (rama tekstowa, wykładniki delimitacji), poznawczy (tematyka i sposób jej prezentacji, punkt widzenia, aksjologia); pragmatykę (obraz nadawcy i odbiorcy wpisany w tekst, relacje nadawczo-odbiorcze, potencjał illokucyjny, czyli zbiór intencji oraz sposób ich uporządkowania); stylistyka (zbiór cech ekstralingwistycznych determinowanych strukturą, dookreślonych poznawczo i pragmatycznie oraz odpowiadający im zbiór środków stylistycznych) [Wojtak 2004, s. 11–2]).

źródłem przemian gatunkowych, co należałoby brać pod uwagę w wypadku Kitowicza ze względu na wskazaną reprezentatywność jego listów-gazetek.

W diachronicznym opisie gatunków ważne jest zatem, by uwzględnić kształtowanie się wzorca gatunkowego w danym okresie, jego charakter oraz ewentualny zbiór wariantów. Punktem odniesienia dla opisu wiadomości prasowej w gazetkach pisanych Jędrzeja Kitowicza będą ustalenia na temat funkcjonowania tego gatunku w XVIII wieku, przeprowadzone głównie na materiale z prasy drukowanej, w niewielkiej części z pisanej [Siuciak 2013, s. 351–367; Siuciak 2015, s. 326–334].

Osiemnastowieczne periodyki drukowane realizują ukształtowany już wzorzec gatunkowy wiadomości prasowej, który odwzorowywał model wypracowany w gazetach europejskiego kręgu kulturowego [Siuciak 2013, s. 354–355, 365]. Zależność od obcych wzorów dotyczyła także gazet rękopiśmiennych, które były często tłumaczeniami gazet obcych. Zapożyczony model wiadomości prasowej odznaczał się schematycznością i nie podlegał przekształceniom formalnym aż do końca XVIII stulecia.

2. Model gatunkowy wiadomości w listach-gazetkach Jędrzeja Kitowicza

2.1 Aspekt strukturalny

Omawiane gazetki przesyłane były w osobnych listach i wyróżniały się powtarzalnym schematem tytułu (nagłówka), który pełnił funkcję pragmatyczną – zapowiadał przekaz o funkcji informacyjnej^{***}, oraz funkcję delimitacyjną – otwierał ciąg zamieszczanych w gazecie mniejszych jednostek komunikacyjnych. Co istotne, w schemacie tytułu pojawiały się najczęściej leksemy «nowiny», «wiadomość», co zapewniało rozpoznawalność u odbiorcy statusu zapowiadanego przekazu i jego funkcji^{****}. Obligatoryjnym składnikiem tytułu była data wiadomości, która mogła być uzupełniana miejscem, skąd pozyskane były informacje lub/i miejscem, którego dotyczyła treść wiadomości: *Nowiny, de die 26 [Novem]bris 1772* (K, s. 111)^{****}; *Nowiny, de die 23 [Septem]bris 1773 z Warszawy* (K, s. 164); *Wiadomości z Warszawy, die 15 Jan[uarij] 1772* (K, s. 84); *Wiadomości, de die 19 Julij 1773* (K, s. 148); *Die 2 Julii 1772 w Warszawie* (K, s. 95).

Zasadniczo rama tekstowa listów-gazetek nawiązywała więc do gazet drukowanych, w których spetryfikowany tytuł obejmował lokalizację (miejsce, którego dotyczyło wydarzenie lub miasto, z którego pochodziła korespondencja) i datację [Siuciak 2013, s. 355]. O ile jednak takie elementy tytułu jak data i miejsce można traktować jako pozostałość listu prywatnego, o tyle dodawane przez Kitowicza leksemy gatunkujące są wyraźnym sygnałem autonomizowania się listu

^{***} Listy prywatne posiadały w części wstępnej datę i miejsce nadania listu oraz rozbudowaną zwrotami grzecznościowymi formułę początkową (FP), w części końcowej – formułę finalną (FF). Oto przykład z korespondencji prywatnej Kitowicza do Michała Lipskiego (z tego samego okresu co listy-gazetki):

D[ie] 28 [Octo]bris 1771 w Warszawie

(FP) *Jaśnie Wielmożny M[os]ci Dobrodziej*

(FF) *J. W. W. M. Pana Dobrodzieja
najobowiężańszy i najniższy podnózek
Ks[ia]dz Jędrzej Kitowicz* (K, s. 82).

^{****} «Wiadomość», «nowina» ówczesnie miały już status określeń gatunkujących, wcześniej (od XVI wieku) lokowane też w tytułach ulotnych tekstów rękopiśmiennych o funkcji informacyjnej [Siuciak 2015, s. 328–332].

^{*****} Cyfra w nawiasie oznacza numer strony w zbiorze (K): *Korespondencja i gazetki rękopiśmienne Jędrzeja Kitowicza z lat 1771–1776*, zob.: Źródła.

jako formy informacyjnej (prasowej). List pozostawał nadal środkiem (nośnikiem) przekazu, na co często wskazuje autor w treści wiadomości, powołując się na informacje uzyskane tą drogą: **Z listów krakowskich dowiadujemy się, że wojska cesarskie, którego rachują 360 tysięcy, w wielkiej znajduje się gotowości (...)**

Przy takich rozmowach o królu pruskim dostaliśmy list z kamery kwidzyńskiej, iż j. kr. m. z dóbr biskupich w kordonie, nad konwencję petersburską zaciągniętym znajdujących się, ofiaruje biskupowi kujawskiemu zapłacić kompetencję (...) (K, s. 330).

Czynnikiem organizującym tekst osiemnastowiecznej wiadomości był zasadniczo sposób pozyskiwania informacji: wiadomość podawała informacje, jakie korespondent pozyskał w danym miejscu z listów, które przychodziły z różnych stron [Siuciak 2013, s. 356–357]. Miejsce pozyskania informacji umieszczano w incipitach (typu: listy z ... donoszą ...) otwierających opisy z różnych miejsc, umieszczane w obrębie jednej jednostki kompozycyjnej. Taka zasada organizacji treści decydowała o znacznej szablonowości strukturalnej wiadomości, a co za tym idzie – także stylistycznej. Dotychczasowe badania wskazują na lakoniczność wiadomości, zwłaszcza tych zamieszczanych w gazetach pisanych, drukowane bowiem były bardziej rozbudowane o szczegóły [Siuciak 2013, s. 357].

W kontekście powyższych ustaleń, cechy strukturalne omawianych gazetek rękopiśmiennych, architektonika treści i zasady jej kompozycji stanowią przejaw doskonale rozwiniętego warsztatu dziennikarskiego Kitowicza. W gazetkach widoczne są bowiem przemyślane działania, które decydują nie tylko o statusie prasowym listów-gazetek, ale też wyróżniają je na tle gazet drukowanych.

Przede wszystkim należy zauważyć, że organizacja treści wiadomości zależała nie tylko od informacji uzyskanych przez Kitowicza jako korespondenta drogą listową. Analizowane gazetki były mniej zależne od przedruków gazet obcych i polskich, bazowały na licznych źródłach nieoficjalnych – pisanych (inne gazetki rękopiśmienne, listy), drukowanych (gazety polskie i obce) i mówionych (relacje, plotki itp.). Autor wyraźnie oznaczał rodzaj źródła w incipitach kolejnych jednostek kompozycyjnych, np.: **Gazeciarz cudzoziemski napisał w publicznej gazecie, że j. w. książdz biskup kujawski protestował się przeciwko niedawno zeszej Radzie Senatu (...)** (K, s. 112); **Kurier Warszawski donosi, że już nieomylnie podział kraju od ichm. delegatów favore dworów wiedeńskiego i petersburskiego jest podpisany (...)** (K, s. 162); **Nadmieniła nam gazeta tego tygodniowa, że poseł francuski jw. p. Durant czeka z audiencją (...)** (K, s. 313); **Nadeszła na dniu onegdajszym do Warszawy prywatna znajdująca wiarę wiadomość, że Turcy po tej stronie Dunaju nowe znaczne nad Moskwą otrzymali zwycięstwo <...> Z tej ze samej ręki odebraliśmy upewnienie, przez kuriera przechodzącego z Wiednia do Warszawy potwierdzone, że partia buntownicza w Moskwie w wroście i szczęściu swoim nie ustaje (...)** (K, s. 201); **Pewny jegomość z wieluńskiego do Warszawy przyjeżdżający doniósł nam, że się wkrótce do Działoszyna Prusaków spodziewają (...)** (K, s. 222); **Jest tu mało komu wiadoma wiadomość, że cesarz jmc die 15 praesentis wyjechał do Paryża. W gazecie francuskiej pisze, iż dwór wersalski donosi dworowi londyńskiemu, jako dłużej obojętnym okiem nie chce patrzeć na wojnę turecką z Moskwą** (K, s. 228–229); **Relacja ta o potyczce pruskiej jest wyjęta z listu pisanego z Kleczewa, w którym wzmiankowany wyżej generał Lossow, po swoim wydobyciu się z rąk wiążących, jadł obiad u jej[mość] p. marszałkowej** (K, s. 365); **Z Ukrainy i Podola głoszą jakoby od Kijowa i Braclawskiego ma być rozciągnięty kordon moskiewski aż ku Kamińcowi Podolskiemu (...)** (K, s. 361); **Z kilku nieomylnych verbo et scripto (ustnych i pisemnych. – D. S.) relacji jest pewno, że w Puławach, do**

ks[iażę]cia wojewody ruskiego tam się znajdującego, przybywszy syn (...) (K, s. 359); Nowiny pisane donoszą, że Dania przyjęła pod Kopenhagą okręty moskiewskie (...) (K, s. 153).

Przyjmując współczesne nazewnictwo, należałoby więc uznać, iż był Kitowicza rodzajem agencji informacyjnej skupiającej informacje z wielu źródeł i dokonującej ich transferu. Wpływało to na organizację treści wiadomości, którą wyznaczała sama informacja – nie tylko miejsce, skąd została pozyskana, ale też jej ranga, stopień prawdziwości.

Korpus analizowanych wiadomości obejmował kilka jednostek kompozycyjnych, odrębnych treściowo – funkcję strukturyzującą pełniły akapity oraz (częściej) akapity punktowane (z użyciem łacińskich liczebników porządkowych). Oto przykład kilku wybranych jednostek, które tworzyły wiadomość: *Nieomylna jest rzecz, że j. w. pan hetman w[ielki] W[ielkiego] Ks[iąs]twa Lit[ewskiego] przez nieostrożność od błot, które miała za nieprzebyte, będąc z tyłu od nieprzyjaciela napadnionym i rozpędzonym, rejterował się do Królewca. Wojsko zaś jego pod różnemi komendantami podzielone na różne części, rozmaitych wojennej fortuny doznaje losów. Słysząc, że j. w. pan hetman teraz **actu** znajduje się w Gdańsku, z którego ma się przebierać do generalności. Konfederacja zaś po nim pozostała przebiera się na województwo płockie do obozu puławskiego.*

*Była tu pogłoska, jakoby pod Krakowem **mediis proiectis** (odrzucający pośrednictwo. – D. S.) obrany był królem polskim pretendent angielski, ale to **non verificas** (niemożliwe do zweryfikowania. – D. S.).*

*Powietrze gwałtowne w przeszłym miesiącu pokazało się na Podolu i w Moskwie. **Decesu** (zgonów. – D. S.) na Podolu nie wyrażają, o Moskwie zaś nieodmiennie twierdzą, że w samej stolicy Moskwie 60, a według drugich 40 tysięcy umarło tym powietrzem. Jedna z wyrażonych liczbów zapewne jest prawdziwa, z okazji pomienionego powietrza rozstawione są kordony między Petersburgiem a Moskwą.*

J. o. jejmość pani Branicka, kasztelanowa krakowska i hetmanowa w[ielka] kor[onna], spodziewana tu jest wkrótce. Chorągwie i regimenta komputowe z Białegostoku już tu stanęły (K, s. 83–84).

Poszczególne jednostki wiadomości miały najczęściej postać rozbudowanych przekazów z dominantą informacyjną oraz publicystyczną. Ogólną wskazówką może być objętość jednostek: publicystyczne były naturalnie obszerniejsze, bo prezentowały tok przyczynowo-skutkowy, przebieg informacji w czasie, tło wydarzeń. Dotyczyły zwykle dynamicznych wydarzeń politycznych, konfliktów wewnętrznych, działań związanych z rozbiorem, relacji z Rosją, Rady Nieustającej itp. Kitowicz wykazywał się doskonałą orientacją, podawał wiele szczegółów, wprowadzał oceny, komentarze. Wyznacznikiem informacyjności stawała się z kolei strukturalna i informacyjna zarazem lakoniczność ograniczanie treści do podstawowych faktów, pomijanie szerszego tła. Należy jednak zaznaczyć, iż struktura wiadomości składająca się ze skondensowanych jednostek (w formule odpowiedzi na pytania: kto, co, gdzie, kiedy, przypominających serię wzmianek) pojawiała się u Kitowicza bardzo rzadko.

Kwestią ogromnej wagi była konsekwentnie stosowana przez Kitowicza zasada hierarchizacji treści ujmowanych w wiadomości: informacje najważniejsze i sprawdzone umieszczał w początkowych jednostkach, natomiast mniej ważne lub/i niepotwierdzone/ z niepewnego co do wiarygodności źródła – na końcu. Autor stosował przy tym metajęzykowe komentarze, wyraźnie określał stopień niepewności informacji usytuowanych w końcowych jednostkach wiadomości, np.: *5to. Między*

duchownemi tutejszymi zagęścila się wieść, nigdzie więcej niesłyszana, jakoby wyszła bulla (...)

6to. Jest tu wiadomość od Warszawy, iż pewnego senatora wielkopolskiego pozwano de laesione orderu (o zniewagę orderu), że go przyszył do suknie nicowanej, ale ta prawda potrzebuje sama, aby ją wynicować (zbadać, dokładnie przeanalizować. – D. S.) (K, s. 321).

Zarówno precyzowanie źródeł, jak i określone hierarchizowanie podawanych informacji miało wymiar pragmatyczny: było podporządkowane budowaniu wiarygodności przekazu jako formy prasowej. Wysoki stopień prasowości analizowanych listów-gazetek potwierdzała jeszcze jedna strategia: Kitowicz stosował mianowicie podejście «newsowe» (powszechne we współczesnej prasie i innych mediach), tzn. podawał informację niepotwierdzoną, zasłyszana, niepewną (o czym wprost informował) wtedy, gdy miała ona szczególną wagę, rangę polityczną, gdy istotna była jej aktualność. Interesującym przykładem newsowości, a jednocześnie sprawności w doborze źródeł nieoficjalnych, była np. informacja o śmierci sułtana Mustafy III. Autor umieścił ją w końcowej jednostce wiadomości z 13 lutego 1774 – jako niepotwierdzoną («bajka»), ale zasługującą na przytoczenie ze względu na ważność i pierwszeństwo dotarcia do niej («nowa», «nowina»): *Może to być bajka, ale i bajka póki nowa jest nowiną, a za tym ma tu miejsce, choć ostatnie, że sułtan turecki umarł* (K, s. 203).

W następnej wiadomości, z 20 lutego, przywołuje dodatkowe informacje z innego źródła, które miały uwiarygodnić news o śmierci sułtana: *Poniekąd zdaje się prawdzić nowina za bajkę w przeszłym tygodniu do gazety przydana, że sułtan turecki umarł, ponieważ «Gazeta Warszawska» de die 17 [Decem]bris z Konstantynopola wydana, opisuje sułtana w ciężkiej puchlinie zostającego, z której nie tuszy mu długiego życia* (K, s. 204).

Faktycznie Mustafa III zmarł 21 stycznia 1774, a oficjalnie, w gazecie drukowanej, podano informację dopiero tydzień po tym, jak podał ją Kitowicz.

2.2 Aspekt pragmatyczny

Aspekt pragmatyczny omawianych wiadomości pozostaje w korelacji z ich strukturą i stylem, dlatego w tym miejscu przedstawimy tylko kilka dodatkowych uwag. Po pierwsze, warto zwrócić uwagę na użycie w treści przekazu leksemu «wiadomość», upowszechnionego już wówczas w świadomości społecznej i funkcjonującego jako określenie gatunkowe [Siuciak 2013, s. 358]. Niewątpliwie zapewniało to łatwe rozpoznanie przez odbiorców funkcji informacyjnej tekstu i jego prasowego charakteru, np.: *Zza Dunaju nadeszła pewna wiadomość (...)* (K, s. 249); *Jest tu mało komu wiadoma wiadomość, że cesarz jmc die 15 praesentis (15 bieżącego miesiąca. – D. S.) wyjechał do Paryża* (K, s. 228); *Zza kordonu pruskiego mamy wiadomość, iż zapobiegając licznym dezercjom rekrutów gwałtem w służbę żołnierską zabranych, wydano edykt (...)* (K, s. 321); *Od Gdańska przyszła wiadomość, że tam na morzu pokazała się znaczna flota nikomu nieznanoma (...)* (K, s. 107); *Pewna jest wiadomość, że odebrali konfederaci zamek krakowski przez pewny kanał (...)* (K, s. 89); *Dzisiejszą pocztą żadnej wiadomości nie udziela nam Warszawa (...)* (K, s. 151).

Kolejna kwestia dotyczy relacji nadawczo-odbiorczych; wpisywaniu wiadomości w dyskurs oficjalny służyły formy bezosobowe – powszechne w gazetach drukowanych i stosowane również przez Kitowicza, np.: *[D]ie 8 praesentis (dnia 8 obecnego) ogłoszono w Warszawie śmierć zaszłą w Paryżu imci pana*

Wincentego Potockiego, mówią, że się wróci regiment do ks[siążę]cia ekspodkomorzego kor[onnego] (...) (K, s. 251); Spodziewają się tu koniecznie pokoju między Moskwą i Turkiem (...) (K, s. 231).

Równie częste w osiemnastowiecznej prasie drukowanej i rękopiśmiennej było eksplicytnie wyrażanie nadawcy formami 1 osoby l. mnogiej czasownikowa lub formami zaimkowymi, np.: *Odebraliśmy nową wiadomość, że cesarz j. w. nad konwencję petersburską domaga się koniecznie Krakowa i Kamieńca Podolskiego (...) (K, s. 302); Cieszą nas mocno bliskim pokojem, dla układania którego w Bukareszcie powiadają (...) (K, s. 91).*

Specyfikę pragmatyczną omawianych wiadomości łączyć też trzeba z dominującą w nich intencją. W przeciwieństwie do modelu realizowanego w XVIII wieku (zwłaszcza w pierwszej połowie), Kitowicz wpisuje w wiadomości subiektywny punkt widzenia, wartościowanie, wprowadza elementy publicystyczne. Prasa drukowana dopiero w końcu stulecia, w okresie walk politycznych, staje się przestrzenią dla wyrażania stosunku nadawcy do przedstawianej treści, czemu podporządkowuje ukształtowanie stylistyczne wiadomości. Widocznym sygnałem kategorii publicystyczności (rozumianej jako informowanie połączone z komentowaniem, interpretowaniem oraz wywieraniem wpływu, zgodnego z intencjami nadawcy, na odbiorcę) stawały się na przykład u Kitowicza wyodrębnione cudzysłowem przytoczenia, pytania retoryczne: *J. o. książę biskup krakowski tymi czasy odebrał list z Rzymu od Ojca Ś[więtego], z którego osnowy dostaje nam się tyle wiadomości, iż Ojciec Ś[więty], ciesząc strapiony umysł nieszczęśliwościami Ojczyzny swojej tego senatora i biskupa, ten sens wyraża: «nie turbujcie się, wy Polacy. Pożar ucisków, który się na was zaczął, na was się nie skończy, ale gdzie indziej. Miejcie nadzieję w dobrym Bogu, wasza Polska będzie cała». A gdy tak głowa Kościoła wojującego koniekturuje (przepowiada, przypuszcza. – D. S.), któż nadziei pełen nie będzie? (...) (K, s. 159).*

Bardzo często omawiane wiadomości uzupełniał komentarz odautorski zawierający interpretację podawanych informacji, oceny. Autor wykazywał przy tym świadomość różnicy między tekstem informującym i komentującym, perswazyjnym; świadczą o tym stosowane zapowiedzi dodatkowych informacji o funkcji interpretującej, np.: *Późniejsza wiadomość z Ciechanowa, z kilku miejsc jednostajnie replikowana, a za tym wiarygodna, daleko w okropniejszych okolicznościach wystawuje nam akcję moskiewską z szlachtą na sejmiku niż pierwsza. Dla lepszego zrozumienia trzeba ja rysować naturalnemi kolorami (...) (K, s. 356); Na marginesie: Mówią i to, że w tych dwóch fortcach, które poddał seraskier, nabrali Moskale tyle zdobycz, ile cała wojna nie kosztuje! (...) (K, s. 273).*

Generalnie wykładniki publicystyczności i perswazyjności w listach-gazetkach świadczą o przełamaniu modelu schematycznej wiadomości prasowej, co zapewne wiązać można z kreatywnością językową pisarza, z nierzadko felietonowym spojrzeniem na opisywaną rzeczywistość, zwłaszcza polityczną, ale też obyczajową.

2.3 Aspekt stylistyczny

Cechy pragmatyczne omawianych wiadomości, motywowane autorskim punktem widzenia (wynikające też z pisarskiego temperamentu Kitowicza), uaktywniały zbiór środków nacechowanych, które nieobecne były w wiadomościach publikowanych w prasie drukowanej. Mamy tu na myśli m.in. leksykę potoczną i ekspresywną, obrazujące i wartościujące porównania, metafory, ponadto środki składniowe (tok mówiony, pytania retoryczne, mowa niezależna oraz szereg tekstowych środków typowych dla ujęć publicystycznych (m.in. ironia), np.:

*Onegdajszej nocy księżna marszałkowa w. w. od kilkunastu tych **hultajów** była obskoczona (...) (K, s. 86); Odpowiedział jej jmc k[siądz] biskup, że lubo najwięcej ucierpiał od jej syna, ratować go będzie, ale gdyby go tu miał przytomnego, tedy by on najpierwszy za **leb** go porwał (...) (K, s. 139); Cokolwiek nam powiadano w czasie niewoli ks[iążę]cia jmc biskupa krak[owskiego] i innych o jego tam honorach, szacunku i wygodach, o łaskach carowej jejmości i widzeniu, **to wszystko tak odmienną ma postać od prawdy jak niebo od ziemi** (...) (K, s. 123); Na ów list przyjaciela do przyjaciela pisany przed sejmikami plują panowie radni, nazywając go jednym głupstwem, ale inna on ma eksystymację (uznanie) i obszerniejszą od osób niewchodzących w Radę. **Jest to właśnie ten list zwierciadłem znalezionym od szpetnej baby, które potłukła z gniewu, że jej pokazywało naturalnie własną szpetność** (K, s. 347).*

Główną cechą identyfikującą wiadomość jako gatunek prasowy była informacyjność oznaczająca powiadamianie w sposób rzeczowy, możliwie najbliższy relacjonowanym zdarzeniom. Sposób, w jaki Kitowicz realizował wymóg obiektywizmu (a ściślej, dążenia do obiektywizmu) świadczy o jego doskonałym warsztacie dziennikarskim. Jak już wspomniano, Kitowicz korzystał z wielu źródeł i konsekwentnie je w wiadomościach przytaczał, nierzadko dookreślał rozbudowanym opisem. Wspomniano także wcześniej o przemyślanej hierarchizacji podawanych informacji. Dbłość o rzetelność przekazu informacyjnego przejawiała się ponadto w wytwarzaniu pewnej hierarchii wiarygodności treści: wskazywaniu na stopień pewności, jaki się z pozyskaniem określonej informacji wiązał, na możliwość (lub nie) jej zweryfikowania na podstawie innych źródeł. W przypadku podawania informacji niepotwierdzonej, zasłyszanej, autor wyraźnie ten niepewny status podkreślał (m. in. określeniami «plotka», «pogłoska»), często wyrażał sceptycyzm wobec zasłyszanej wiadomości, ale podawał ją ze względu na aktualność. Z kolei wzmocnieniu prawdziwości, wiarygodności podawanych informacji służył pewien powtarzalny zbiór połączeń wartościujących – podstawą były tu przymiotniki typu «niewątpliwa», «pewna», «niezawodna», rzeczownik «prawda» czy inne opisowe konstrukcje, np.: ***Była tu pogłoska, jakoby pod Krakowem mediis proietis (odrzućwszy pośrednictwo) obrany był królem polskim pretendent angielski, ale to non verificas*** (niemożliwe do zweryfikowania. – D. S.) (K, s. 82–83); ***Między duchownymi tutejszemi zagęściła się wieść, nigdzie więcej niesłyszana, jakoby wyszła bulla*** (...) (K, s. 312); ***Z Warszawy za rzecz pewną donoszą, że poseł cesarski na sesji delegacyjnej usilnie nalegał u posłów naszych*** (...) (K, s. 154); ***Z Krakowa pewna niezawodną o księciu biskupie krakowskim mamy wiadomość*** (K, s. 141); ***Pewna i niewątpliwa jest wiadomość z Dubna i Łucka, że w tych miastach pod ręką robią konfederację królewską przeciwko Turkowi*** (...) (K, s. 207); ***Pewna i niezawodna daje nam znać wiadomość, że księżę j. w. prymas w asystencji domowej, wyjechawszy z Gdańska, znajduje się w Dreźnie, ale chory, krwią pluje, wysechł i doktorowie nie obiecują mu długiego życia lit[ewskiej]*** (...) (K, s. 261); ***Nieomylna jest rzecz, że j. w. pan hetman w[ielki] W[ielkiego] Ks[ię]stwa Lit[ewskiego] przez nieostrożność od błot, które miał za nieprzebyte, będąc z tyłu od nieprzyjaciela napadnionym i rozpędzonym, rejterował się do Królewca*** (...) (K, s. 85); ***I to też ma być prawda, że j. w. pan Krasieński, marszałek generalny konfederacji, już stanął w Generalności*** (...) (K, s. 85); ***Te wszystkie pięć punktów z góry są tak jasno prawdziwe, że im można wierzyć i w dzień, i w nocy. Komunikowane są albowiem z najwierniejszych rąk i już wszelkie powątpiewanie o nich ustało*** (K, s. 196).

Warto zwrócić uwagę na jeszcze inne sposoby kształtowania obiektywnej i rzetelnej informacji, tzn. uwydatnianie cech poznawczych (uściślanie nazw, dat,

danych liczbowych), używanie nazw własnych w funkcji prymaryjnej, jako bezstronnych komponentów poznawczych, np.: *W sobotę przeszłą przybył tu generał austriacki nazwiskiem Reskur, jak mówią, do j.w. p. Salderna, posła rosyjskiego (...) Dnia wczorajszego do tegoż generała nabiegł kurier (...)* (K, s. 99).

Wymieniane zabiegi uwiarygodniania i obiektywizacji informacji – zauważalne zarówno w planie strukturalnym, jak i stylistycznym omawianych wiadomości – postrzegać można szerzej jako przejaw działań Kitowicza, które dziś określa się terminem «pakt faktograficzny». Oznacza ów pakt rodzaj swoistej umowy z odbiorcą, zobowiązującej autora do tego, by tekst spełniał m.in. warunek wierności przedstawianym faktom i jest jednym z najważniejszych kryteriów odróżniających przekazy medialne od innych [Bauer 2008, s. 258].

Zakończenie

W opisie praktyk komunikacyjnych, które przyjmują z czasem postać ustabilizowanych gatunków medialnych, niezwykle ważne staje się uchwycenie różnych etapów rozwoju, czyli perspektywa diachroniczna. Niektórzy badacze przesuwają okres, w którym kształtowała się większość gatunków prasowych w polskiej przestrzeni komunikacyjnej (informacje, wiadomości, notatki) na przełom XIX i XX wieku [Balowski 2000, s. 317]. W odniesieniu do wiadomości prasowej opinia ta została zweryfikowana przez Siuciak [2013], która ustaliła wykształcenie się modelu gatunkowego na wiek XVIII. Zdaniem badaczki zmieniły się w kolejnym wieku jedynie sposoby rozpowszechniania wiadomości, natomiast niezmiennie pozostały jej funkcje poznawcze i pragmatyczne. Analiza reprezentatywnego zbioru gazetek rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza otwiera jednak szereg pytań szczegółowych, dotyczących wzorców alternacyjnych wiadomości w II połowie XVIII wieku i szerzej – roli gazet pisanych w rozwoju form prasowych i polszczyzny w użyciu medialnym. Niniejszy tekst jest w tym względzie jedynie badawczym rekonesansem, niemniej pokazuje konieczność rozwinięcia badań mediolingwistycznych z wykorzystaniem prasowych tekstów rękopiśmiennych.

Wstępna analiza realizacji wiadomości prasowej w listach-gazetkach Kitowicza pokazuje przełamywanie lapidarności/ schematyczności strukturalnej, stylistycznej typowej dla modelu wiadomości prasowej w gazetach drukowanych, co jest pochodną odejścia od czysto informacyjnych funkcji przekazu. Potwierdza ten fakt obecność w omawianych tekstach rozmaitych wykładników publicystyczności, podczas gdy w prasie drukowanej, do lat 80. XVIII w. dominowała w wiadomości skondensowana informacja, a próby oddziaływania na odbiorcę wiązały się raczej z doбором informacji (przemilczaniem, eksponowaniem innych), a nie działaniem na poziomie tekstowo-językowym. Swoistość ukształtowania gatunku, jaką poświadczają listy-gazetki Kitowicza, wynika z warsztatu dziennikarskiego autora, który był doskonałym *gatekeeperem*, kreatywnie czerpał ze źródeł drukowanych, pisanych oraz upowszechniał informacje żywe w opinii publicznej. Podkreślić należy, że bardzo umiejętnie budował «pakt faktograficzny», w rozmaity sposób uwiarygadniał podawane informacje, hierarchizował treści ze względu na ich rangę i aktualność – co można traktować jako zaczątek komercjalizacji informacji; ponadto często wpisywał w przekaz informacyjny swój punkt widzenia, wprowadzał m.in. obce ówczesnej prasie drukowanej próbki felietonowego dowcipu, ironię, wartościowanie.

BIBLIOGRAFIA

- Balowski, M. (2000). Świadomość gatunkowa a wzorzec normatywny (na przykładzie gatunków prasowych). [W:] *Gatunki mowy ich ewolucja. T. I. Mowy piękno wielorakie*. D. Ostaszewska (red.). Katowice, s. 316–329.
- Bauer, Z. (2008). Gatunki dziennikarskie. [W:] *Dziennikarstwo i świat mediów*. Z. Bauer, E. Chudziński (red.). Kraków, s. 255–280.
- Bizior, R. (2012). *O języku prozy Jędrzeja Kitowicza*. Częstochowa, 301 s.
- Dawidziak-Kładcza, M. (2011). Osiemnastowieczny pierwowzór tabloidów na przykładzie «Kuriera Polskiego» i «Uprzywilejowanych Wiadomości z Cudzych Krajów». [W:] *Oblicza komunikacji*, 4, s. 239–250.
- Giełżyński, W. (1962). *Prasa warszawska 1661–1914*. Warszawa, 525 s.
- Gorzelana, J. (2015). «Daj Boże Oświecenie w Polsce!». Określenia Boga w pierwszym roczniku czasopisma «Monitor». [W:] *Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego*, 1, s. 63–76.
- Hombek, D. (2001). *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków, 383 s.
- Kaleta, R. (1972). *Wstęp do: T. Ostrowski, Poufne wieści z oświeczonej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*. Wrocław, s. 5–35.
- Lewandowski, P. (2015). *Z historii prasy polskiej. Wiadomości różne Cudzoziemskie jako przykład rozwoju gazet seryjnych w Polsce na przełomie XVII i XVIII wieku*. e-book.
- Maliszewski, K. (1990). *Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopiśmiennych z okresu późnego baroku*. Toruń, 266 s.
- Maliszewski, K. (2001). *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Toruń, 199 s.
- Maliszewski, K. (2010). *Z dziejów staropolskiej kultury i cywilizacji*. Lublin, 163 s.
- Matuszewska, P. (1999). «Trzecie dzieło» Kitowicza Listy z nowinami i gazetki pisane z lat 1771–1776 w rękopisie Biblioteki Polskiej w Paryżu. [W:] Matuszewska, P. *Gry z adresatem. Studia o poezji i epistolografii wieku Oświecenia*. Wrocław, s. 183–195.
- Siuciak, M. (2013). Kształtowanie się gatunku wiadomości prasowej w XVIII wieku. [W:] *Tekst – akt mowy – gatunek wypowiedzi*. U. Sokólska (red.). Białystok, s. 351–367.
- Siuciak, M. (2015). Problem kształtowania się gatunku a stabilizacja jego nazwy – na przykładzie wiadomości prasowej. [W:] *Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 5. Gatunek a granice*. D. Ostaszewska, J. Przyklenk (red.). Katowice, s. 326–334.
- Skowronek, B. (2013). *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*. Kraków, 286 s.
- Wojtak, M. (2004). *Gatunki prasowe*. Lublin, 329 s.
- Wolińska, O. (1987). *Język XIX-wiecznych wiadomości prasowych*. Katowice, 172 s.
- Zawadzki, K. (2002). *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku*. Warszawa, 440 s.
- Zawilska, K. (2007). *Polszczyzna toruńskich gazet rękopiśmiennych z XVII i XVIII wieku. Wybrane zagadnienia*. Poznań, 141 s.

ŹRÓDŁA

- K – *Korespondencja i gazetki rękopiśmienne Jędrzeja Kitowicza z lat 1771–1776*. (2017). T. Ciesielski, S. Górzynski, F. Wolański (oprac. i wydanie). Warszawa, 423 s.

Подано до друку 20.04.2019 року
 Прийнято до друку 18.05.2019 року